

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI,
CHORVACHILIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI

IQTISODIYOT FAKULTETI

IQTISODIYOT VA BUXGALTERIYA HISOBI KAFEDRASI

60310100-“ Iqtisodiyot (qishloq xo‘jaligida)” ta’lim yo‘nalishi 401-402-guruh
talabalari uchun

KAZAKOVA ZULAYXO SALAXIDDINOVNAning

“Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar” fanidan

“Tashqi savdoni tartibga solishning tarif metodlari” mavzusida ochiq ma’ruza
darsining ishlanmasi

Samarqand – 2024

Tuzuvchi:

Z.S.Kazakova– “Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi” kafedrası katta o‘qituvchi.

Taqrizchilar:

Sh.B.Boboxolov – Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti “Iqtisodiyot, barqaror qishloq xo‘jaligi va raqamli texnologiyalarkafedrası mudiri, i.f.d. (PhD).

I.Salamov – SamDVMCHBU “Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi” kafedrası dotsenti, i.f.n.

**Kelishildi: O‘quv-uslubiy boshqarma
boshlig‘i,**

R.F.Ro‘ziqulov

“Tashqi savdoni tartibga solishning tarif metodlari.” mavzusidagi ma’ruzani o‘qitish texnologiyasi

<i>Ma’ruza vaqti: 2 soat</i>	<i>Talabalar soni: 34</i>
<i>Ma’ruza rejasi/ o‘quv mashg‘ulotining tuzilishi</i>	<p>2.3.1.Tashqi savdoni tartibga solish zarurati va tashqi savdo siyosati. Tashqi savdo siyosatining turlari. Tashqi savdo siyosati dastaklarining guruhlanishi.</p> <p>2.3.2.Bojxona tarifining turlari va hisoblash usullari.</p> <p>2.3.3.Bojxona tariflarini qo‘llashning jahon tajribasi. Tarifning milliy iqtisodiyotga ta’siri.</p> <p>2.3.4.Tarifli boshqaruvning afzalligi va kamchiliklari. Tashqi savdo siyosatida eksport va import imkoniyatlari. Sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar tomonidan qo‘llaniladigan tarif eskalatsiyasi.</p>
<i>O‘quv mashg‘uloti maqsadi:</i>	<p>Talabalarga tashqi savdoni tartibga solish zarurati va tashqi savdo siyosati, tashqi savdo siyosatining turlari, tashqi savdo siyosati dastaklarining guruhlanishi, bojxona tarifining turlari va hisoblash usullari, bojxona tariflarini qo‘llashning jahon tajribasi, tarifning milliy iqtisodiyotga ta’siri, tarifli boshqaruvning afzalligi va kamchiliklari, tashqi savdo siyosatida eksport va import imkoniyatlari, sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar tomonidan qo‘llaniladigan tarif eskalatsiyasi bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.</p>
<p><i>Pedagogik vazifalar:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Tashqi savdoni tartibga solish zarurati va tashqi savdo siyosati. Tashqi savdo siyosatining turlari. Tashqi savdo siyosati dastaklarining guruhlanishini tushuntirish;</i> - <i>Bojxona tarifining turlari va hisoblash usullarini o‘rgatish;</i> -<i>Bojxona tariflarini qo‘llashning</i> 	<p><i>O‘quv faoliyatining natijalari:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Tashqi savdoni tartibga solish zarurati va tashqi savdo siyosati. Tashqi savdo siyosatining turlari. Tashqi savdo siyosati dastaklarining guruhlanishini tushunadi; - Bojxona tarifining turlari va hisoblash usullarini o‘rganadi; - Bojxona tariflarini qo‘llashning jahon

<i>jahon tajribasini, tarifning milliy iqtisodiyotga ta'sirini tushuntirish;</i> <i>- Tarifli boshqaruvning afzalligi va kamchiliklari, tashqi savdo siyosatida eksport va import imkoniyatlari, sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar tomonidan qo'llaniladigan tarif eskalatsiyasini tushuntirish.</i>	tajribasini, tarifning milliy iqtisodiyotga ta'sirini tushunadi; - Tarifli boshqaruvning afzalligi va kamchiliklari, tashqi savdo siyosatida eksport va import imkoniyatlari, sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar tomonidan qo'llaniladigan tarif eskalatsiyasini o'rganadi.
<i>O'qitish metodlari</i>	Vizual ma'ruza, aqliy hujum.
<i>O'qitish vositalari</i>	Ma'ruza matni, noutbuk, videoproektor va boshq.
<i>O'qitish sharoiti</i>	Videoproektor bilan jihozlangan, guruhli shakllarda ishlashga mo'ljallangan xonalar
<i>Qaytar aloqaning yo'l va vositalari</i>	Og'zaki nazorat: Blits-so'rov, test.

“Tashqi savdoni tartibga solishning tarif metodlari” mavzusidagi ma'ruzani o'qitishning texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni (Pedagogik texnologiya – Vizual ma'ruza, klaster)	
	O'qituvchi	Talabalar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daq.)	1.1.Mavzuning nomi va rejasi e'lon qilinadi. 1.2.Mavzuni to'liq o'zlashtirish uchun asosiy va qo'shimcha adabiyotlar beriladi. 1.3. Mavzuda ko'p ishlatiladigan atama va iboralar bilan tanishtiriladi 1.4.Mavzu davomida o'rganilayotgan masalalarga to'xtalanadi.	Tinglaydilar Yozib oladilar Ma'ruza matnini ARMdani (O'UM, darslik, o'quv qo'llanma) oladilar Ma'ruza bo'yicha o'z fikrlarini bildiradilar
2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	2.1.Ma'ruza matni tarqatiladi. 2.2.Ma'ruza bo'yicha qo'yilgan reja savollari keltirilgan taqdimotlar videoproektor orqali ko'rsatiladi, har bir savol bo'yicha xulosa qilinadi hamda “bumerang” usulida savol bilan murojaat qilinadi 2.3.Doskada asosiy tushunchalar yozib	Tinglaydilar Yozib oladilar Muhim joylarini belgilab oladilar Tushunmagan joylaridan savollar berishga

	ko'rsatiladi va tushuntiriladi.	tayyorlanadilar
3-bosqich. Yakuniy (10 daq.)	3.1.Ma'ruzada o'rganilgan mavzu bo'yicha ko'tarilgan muammolar va auditoriyaga tashlangan savollar bo'yicha xulosalar qilinadi 3.2. Talabalar qiziqqan va tushunmagan masalalar bo'yicha savollariga javob oladilar.	Savol beradilar. Vazifani yozib oladilar

Ma'ruza mavzusi: TASHQI SAVDONI TARTIBGA SOLISHNING TARIF METODLARI

Reja

- 2.3.1.Tashqi savdoni tartibga solish zarurati va tashqi savdo siyosati.
- 2.3.2.Bojxona tarifining turlari va hisoblash usullari.
- 2.3.3.Bojxona tariflarini qo'llashning jahon tajribasi.
- 2.3.4.Tarifli boshqaruvning afzalligi va kamchiliklari.

Tayanch iboralar: *eksport siyosati, import siyosati, tashqi savdo siyosati, proteksionizm, erkin savdo, selektiv proteksionizm, tarmoq proteksionizmi, jamoaviy proteksionizm, yashirin proteksionizm, bojxona tarifi, fiskal, balanslovchi, advalor, spetsifik, kombinatsiyalashgan boj,*

1. Tashqi savdoni tartibga solish zarurati va tashqi savdo siyosati.

Tashqi savdo siyosati davlat tashqi iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismi bo'lib, milliy iqtisodiyotning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish va tashqi raqobatdan mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilishga ko'maklashuvchi chora tadbirlar yig'indisidir.

Tashqi savdo siyosati quyidagi ikki yo'nalishni o'z ichiga oladi:

- eksport siyosati;
- import siyosati.

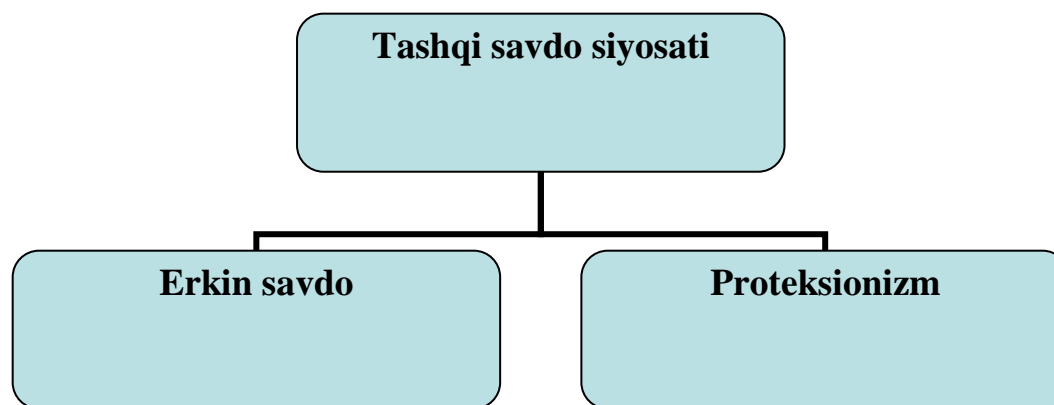
Eksport siyosati eksportga yo'naltirilgan rivojlanish modeli doirasida rivojlanadi. **Import siyosatining** turlaridan biri import o'rnini qoplash siyosati hisoblanib, bu siyosat ko'pchilik mamlakatlar iqtisodiyotining sanoatlashishida katta rol o'ynagan.

Tashqi savdo siyosatining asosida mumkin qadar qulaylik yaratish rejimi yotadi. Tashqi savdo siyosati milliy, ikki tomonlama, hududiy, xalqaro darajalarda amalga oshiriladi. Qayd etib o‘tilgan har bir daraja o‘z xususiyatlariga ega.

Davlatning tashqi savdoga aralashish miqyosiga va tartibga solish darajasiga qarab tashqi savdo siyosati proteksionistik va erkin savdo xarakteriga ega bo‘ladi.

1-rasm

Tashqi savdo siyosatining turlari

Erkin savdo munosabatlari, talab va taklif asosida rivojlanadigan erkin savdo davlatning eng kam aralashuvi siyosatini aks ettiradi.

Proteksionizm –tarif va notarif instrumentlarni qo‘llash yo‘li bilan ichki bozorni xorijiy raqobatchilardan himoya qilish davlat siyosatidir. Qaysi siyosat afzal, degan savol iqtisodchilarning doimo diqqat markazida bo‘lib kelgan. Milliy sanoat rivojlanishiga imkon beruvchi proteksionizm afzalmi yoki milliy ishlab chiqarish ustuvorliklarini xalqaro ustuvorliklar bilan qiyosiy taqqoslash imkonini beruvchi savdo erkinligimi?

Tarixning turli davrlarida tashqi savdo amaliyoti goh u tomonga, goh bu tomonga qayishib kelgan, tog‘ri, u hech qachon ekstremal shakllardan birontasini qabul qilmagan. XX asrning 50-60 yillarida xalqaro iqtisodiyot uchun proteksionizmdan tashqi savdoni yanada liberallashtirish tomonga qaytish xos bo‘lgan bo‘lsa, 70-yillarning boshidan teskari tamoyil ko‘zga tashlandi — mamlakatlar o‘z ichki bozorlarini tarif va notarif to‘siqlar yordamida xorijiy raqobatdan himoya qilishni boshladilar.

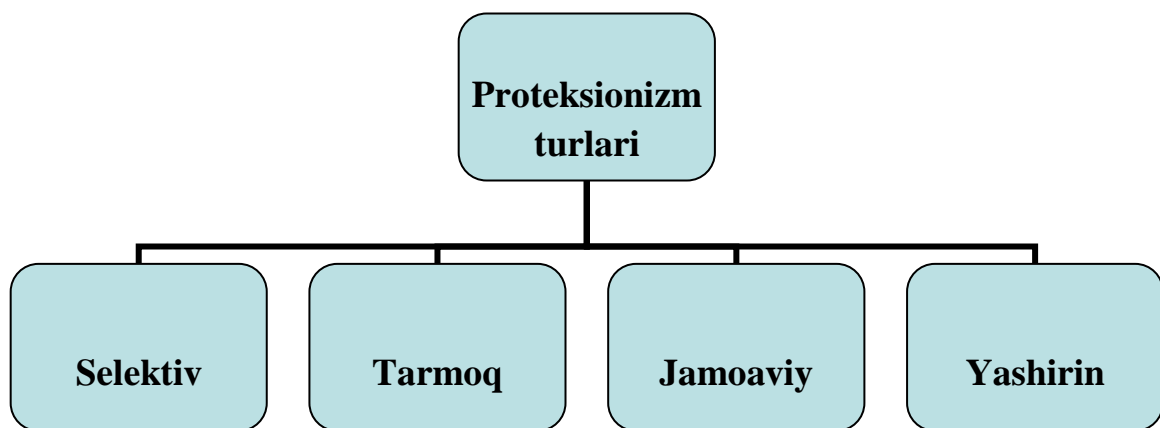
Zamonaviy proteksionizm nisbatan tor sohalarda — qishloq xo‘jaligi, to‘qimachilik, kiyim-kechak va po‘lat tarmoqlarida mujassamlashgan.

Proteksionistik tamoyillar rivojlanishining quyidagi shakllarini ajratish mumkin:

- selektiv proteksionizm — ayrim mamlakatlar yoki tovarlar guruhiga nisbatan qo‘llaniladi;
- tarmoq proteksionizmi — muayyan tarmoqlarni, avvalo agrar proteksionizm doirasida qishloq xo‘jaligini himoyalaydi;
- jamoaviy proteksionizm — mamlakatlar birlashmalari tomonidan ushbu birlashmaga kirmaydigan mamlakatlarga nisbatan qo‘llaniladi;
- yashirin proteksionizm — ichki iqtisodiy siyosat usullari yordamida amalga oshiriladi.

2-rasm

Proteksionizm turlari

Savdo siyosati doirasida iqtisodiy, siyosiy, ma‘muriy, tashkiliy, huquqiy va boshqa masalalar uzviy bog‘lanib ketadi. Xalqaro iqtisodiyot, asosan, savdo siyosati choralari qo‘llashning iqtisodiy shart-sharoitlarini va oqibatlarini o‘rganib, huquqiy va tashkiliy masalalarni ixtisoslashgan fan tarmoqlari, chunonchi, xalqaro savdo huquqi, xalqaro marketing kabilarning ko‘rib chiqishi uchun qoldiradi.

Xalqaro savdoning davlat boshqaruvi instrumentlari o‘z xususiyatiga ko‘ra tarif— bojxona tarifini qo‘llashga asoslangan va notarif — boshqa barcha usullarga

bo‘linadi. Boshqaruvning notarif usullari miqdoriy va yashirin proteksionizm usullariga bo‘linadi. Savdo siyosatining alohida instrumentlari ko‘pincha importni cheklash yoki eksportni rag‘batlantirish zarurati tug‘ilganda qo‘llaniladi. Savdo siyosati dastaklarining tasnifi aks etgan.

Davlatning xalqaro savdo sahasidagi asosiy vazifasi — mamlakat eksportyorlariga o‘z mahsulotlarini iloji baricha ko‘proq miqdorda xorijga eksport qilishda yordam berish, ularning tovarlarini tashqi bozorda yanada raqobatbardosh qilishdir. Mamlakat ichkarisida xorijiy tovarlarga talabni kuchaytirish, importni cheklash ham uning vazifasiga kiradi.

Tashqi savdo siyosati dastaklarining guruhlanishi

Usullari		Savdo siyosatining dastaklari	Ustun darajada tartibga solish sohasi	
Tarif		Bojxona bojlari		Import
		Tarif kvotasi		Import
Notarif	Miqdoriy	Kvotalash		Import
		Litsenziyalash	Eksport	Import
		«Eksportni ixtiyoriy cheklash»	Eksport	
	Yashirin	Davlat xaridlari		Import
		Mahalliy komponentlarni ushlab turish talabi		Import
		Texnik to‘siqlar		Import
		Soliqlar va yig‘imlar		Import
	Moliyaviy	Subsidiyalar	Eksport	
		Kreditlash	Eksport	
		Demping	Eksport	

Dunyoning turli mamlakatlari o‘z savdo siyosatlarini amalga oshirish uchun turli dastaklardan foydalanadilar. Notarif cheklashlarning o‘rtacha darajasiga, odatda, u yoki bu cheklashga oid import yoki eksportning qiymat ulushi sifatida qaraladi. Bunda ularning natija berish darajasiga tuzatish kiritiladi. Masalan, zaruriy hujjatlar taqdim etilganda hokimiyat organlari tomonidan beriladigan eksport uchun avtomatik litsenziya, shubhasiz, belgilangan miqdordan ortiq tovarlarni eksport qilishni

ta'qiqlovchi eksport kvotasiga nisbatan ancha kam darajada eksportni chegaralaydi. Tovarlarini eksport va import qilishga oid turli cheklashlar, tanlab litsenziyalash yuqori darajada samarali miqdoriy cheklovlar sanaladi. Avtomatik litsenziyalash, moslanuvchan kvotalar kam samara beruvchi cheklovlarga kiradi.

Bir so'z bilan aytganda, mamlakat xalqaro savdo siyosatining u yoki bu dastaklarini qo'llash haqida qaror qabul qilar ekan, odatda, ularning birgalikda ta'sir ko'rsatishi va joriy vaziyatga ta'sirini, davlat ichkarisida va undan tashqarida kutilayotgan istiqbollarni baholaydi.

1.15.2.Bojxona tarifining turlari va hisoblash usullari

Tashqi savdoni tartibga solishda hukumat tarif va notarif dastaklarni qo'llaydi va ushbu dastaklarning amaliy qo'llanilishini davlat yoki jamoat tashkilotlari ta'minlaydi. Tariflar bojxona tariflariga asoslangan dastaklar bo'lsa, notarif dastaklar qolgan hamma dastaklarni o'z ichiga oladi.

Savdo siyosatining asosiy dastagi — bu bojxona tarifidir. Bojxona tarifiga turli xil ta'riflar berilgan, ammo fikrimizcha, ular orasida eng to'g'risi quyidagicha: «bojxona tarifi — bu mahsulot bojxona chegarasidan olib o'tilayotganda to'lanishi kerak bo'lgan bojxona bojlari haqidagi umumiy ma'lumotdir».

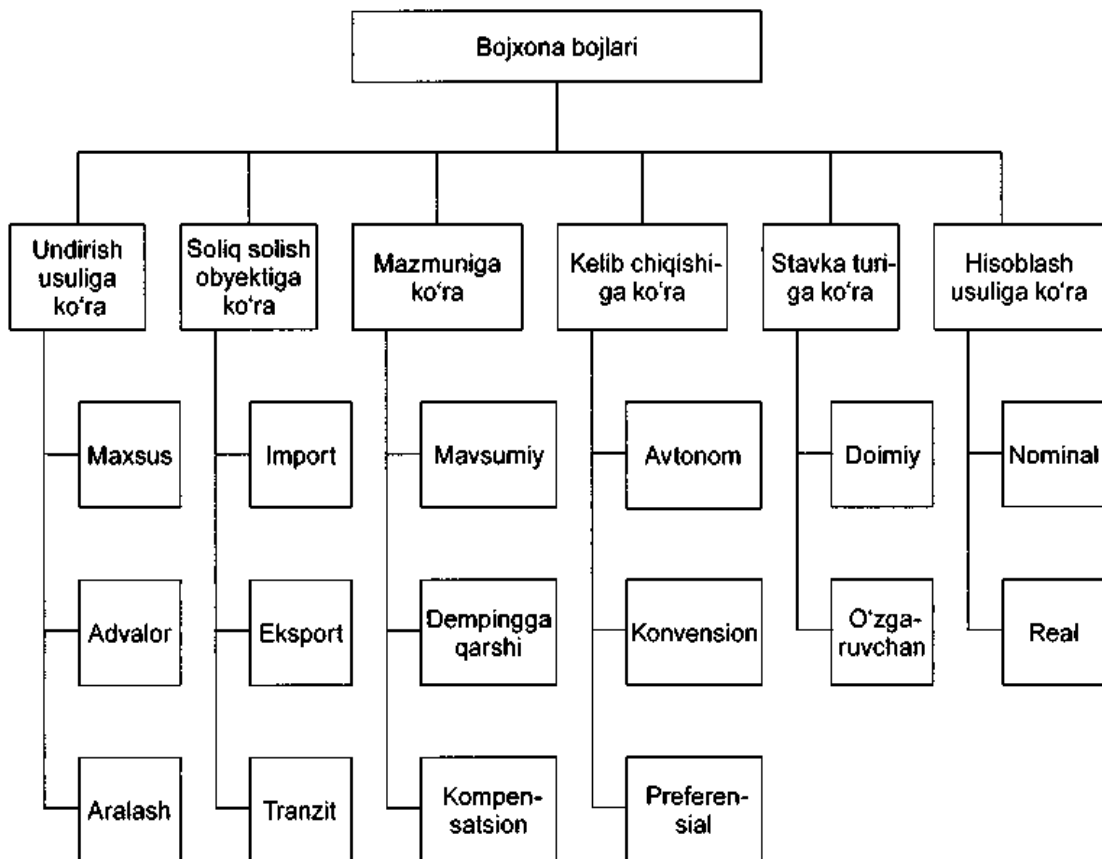
Bojxona boji mahsulotni import yoki eksport qilganda bojxona xodimlari tomonidan undiriladigan majburiy to'lovdir. Bojxona boji quyidagi vazifalarni bajaradi:

- fiskal — davlat byudjetiga kelib tushuvchi tushumlardan biri bojxona bojidir;
- proteksionistik (himoya vazifasi) — importni cheklash orqali milliy ishlab chiqaruvchilarni xorijiy raqobatdan himoya qiladi;
- balanslovchi — ayrim sabablarga ko'ra ichki narxi jahon narxidan past bo'lgan mahsulotlarni xorijga oqib chiqib ketilishini cheklaydi.

Bojxona bojlarini turli mezonlar bo'yicha quyidagicha guruhlash mumkin,
- advalor - mahsulotni bojxona qiymatidan foiz shaklida hisoblanuvchi va undiriluvchi boj;

- spetsifik - mahsulotning har bir oichov birligidan belgilangan miqdorda undiriladigan boj;
- kombinatsiyalashgan - advalor va spetsifik uzviy ravishda birgalikda qoilaniluvchi boj.

Bojxona bojlari guruhlanishi

2. Undirish obyektiga ko'ra:

- import — import qilinuvchi mahsulotlardan undiriluvchi boj;
- eksport - eksport tovarlaridan undiriladi;
- tranzit — bojxona hududini kesib o'tuvchi tovarlardan undiriladi.

Xarakteriga ko'ra:

- davriy — davriy mahsulotlar (asosan, qishloq xo'jalik mahsulotlari) ning xalqaro savdosini tartibga solishning joriy dastagi bo'lgan bojlar;

- dempingga qarshi — mamlakat hududiga o‘zining haqiqiy narxidan past narxda tovar olib kirilishi natijasida milliy ishlab chiqaruvchilarga zarar yetkazilsa, bu mahsulot importidan undiriladigan boj;
- kompensatsion — import qilinadigan mahsulotni ishlab chiqarishda bevosita yoki bilvosita subsidiyalar qo‘llanilgan bo‘lsa va buning natijasida milliy ishlab chiqaruvchilarga zarar keltirilayotgan bo‘lsa, qo‘llaniladigan boj.

Kelib chiqishiga ko‘ra:

- avtonom — davlat boshqa davlatlar bilan kelishib o‘tirmasdan joriy qilingan bir tomonlama bojlar;
- konvension - ikki yoki ko‘p tomonlama kelishuv asosida joriy qilinuvchi bojlar;
- preferensial — sanoat jihatidan rivojlangan mamlakatlar rivojlanayotgan mamlakatlardan import qilinadigan tovarlardan undiriladigan chegirmali bojlar.

Stavka turiga ko‘ra:

- doimiy - shart-sharoit o‘zgarsa ham o‘zgarmasdan turadigan boj;
- o‘zgaruvchan — hukumat tomonidan belgilab qo‘yilgan hollarda o‘zgarib turuvchi boj.

Hisoblash usuliga ko‘ra:

- nominal — bojxona tarifida ko‘rsatilgan boj stavkalari. Bu stavkalar mamlakat bojxona himoyasi to‘g‘risida faqat umumiy ma‘lumotlarni berishi mumkin;
- real — qism va detallardan undiriluvchi bojxona bojlarini hisobga olgan holda yakuniy tovarlardan undiriluvchi haqiqiy boj. Bu boj tarif eskalatsiyasini aks ettiradi.

Har qanday davlat tarif siyosatini qo‘llar ekan tariflarni yagona tizimga birlashtiradi. Bojxona organi olib borilayotgan bojxona siyosati doirasida boj to‘lamasdan olib chiqilishi (yoki olib kirilishi) mumkin bo‘lgan yoki boj undirilishi lozim bo‘lgan tovarlarni aniqlashtiradi. Boj stavkalari tovar turiga qarab o‘zgarib boradi.

Bojxona tariflari yuridik va jismoniy shaxslar uchun o‘rnatiladi, boj undirish prinsiplari turlicha bo‘ladi. Jismoniy shaxslar shaxsiy ehtiyojlari uchun zarur bo‘lgan

yoki boj olinmaydigan minimum chegarasida tovarlarni boj to'lamasdan olib chiqish huquqiga ega.

Odatda, davlat tovarlarni boj to'lamasdan olib chiqib ketishning chegarasini (qiymatli ekvivalentini) belgilab beradi. Bundan tashqari, ba'zi tovarlar bo'yicha olib chiqish va olib kirishning chegaraviy me'yorlari o'rtatiladi. O'zbekistonda shaxsiy ehtiyojlar uchun boj to'lamasdan 2 litrgacha spirtli ichimliklar, 1000 donagacha tamaki mahsulotlari, 30 metrgacha sintetik matolar, 5 kilogrammgacha go'sht, 5 tagacha teri mahsulotlari va hokazolarni boj to'lamasdan olib chiqish va olib kirish mumkin. Olib o'tilayotgan tovarlar hajmi bu me'yorlardan oshganda jismoniy shaxs eksport yoki import bojarini to'laydi.

Boshqa mamlakatlarda tovarlarni boj to'lamasdan olib o'tish me'yorlari, ayniqsa, spirtli va tamaki mahsulotlari uchun birmuncha oz miqdorda o'rnatilgan. Masalan, Fransiya, Germaniya, Yaponiya, AQSh va Ukrainada boj to'lamasdan 200 dona sigareta olib kirish mumkin.

Aktiv bojxona siyosatini olib borishdan maqsad ichki bozorni import tovarlari bilan to'ldirish yoki muayyan tovarlarning ichki bozorlarga kirib kelishining oldini olishdan iborat. Agar davlat xorij tovarlarining ichki bozorlarga kirib kelishini mahalliy tovar ishlab chiqaruvchilar bilan raqobat qilishini xohlamasa, unda bu tovarlarning olib kirilishi butunlay taqiqlanadi yoki ularga nisbatan yuqori tariflar joriy etiladi. Masalan, Yaponiya va Buyuk Britaniyada bojxona tariflari 0 dan 30—40 %gacha o'zgarib turadi. Mamlakatda ishlab chiqarilmaydigan xomashyo va tovarlarga nisbatan 0 stavkali, tayyor mahsulotlar, ayniqsa, mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan ishlab chiqariladigan turdosh mahsulotlarga nisbatan eng yuqori stavkali tariflar o'rtatiladi. Hatto eng taraqqiy etgan mamlakatlar ham ichki bozorlarini tariflar yordamida himoya qiladi. Yuqori bojxona tariflari mahalliy tovar ishlab chiqaruvchilar uchun yuqori xarajatlarni qoplash vazifasini o'taydi.

2.3.3.Bojxona tariflarini qo'llashning jahon tajribasi.

Tariflar G'arbiy Yevropa mamlakatlarida XVII asrdan boshlab joriy etilgan.

Sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar tomonidan importga nisbatan qo'llaniladigan tarif stavkalari past darajada bo'lsa-da, ba'zi turdagi tovarlar bo'yicha bojxona stavkalari yuqoriligicha qolmoqda. Ko'pchilik iste'mol, qishloq xo'jalik va mehnat sig'imkorligi yuqori tovarlarga nisbatan joriy qilingan tarif stavkalari umumiy tarif stavkalaridan 10-20 baravar yuqoridir. Misol uchun, AQSh da kiyim-kechak va poyabzal importiga nisbatan joriy etilgan tarif stavkalari 11 % dan 48 % gacha yetishi mumkin. 2001-yilda kiyim-kechak va poyabzal importi AQSh umumiy importining 6,5 % ni tashkil etgan bo'lsa-da, mazkur tovarlardan undirilgan tariflar tariflardan tushadigan daromadlarning deyarli yarmini tashkil etgan va 20 mlrd. dollarga teng bo'lgan. Xuddi shunday holat boshqa sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida ham kuzatiladi. Masalan, Yevropa Ittifoqida go'sht mahsuloti importiga nisbatan joriy etilgan tariflar 236 %ni, don mahsulotlariga nisbatan 180 %ni, sport oyoq kiyimlariga nisbatan esa 17 % ni tashkil etadi.

AQSh da avtomobillar va poyabzal importiga joriy etilgan tariflardan keladigan daromadlar

	Qiymat	Tariflardan keladigan daromadlar
Avtomobillar	110	1,60
Poyabzal	15	1,63

Sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar olib borayotgan tarif siyosati asosan qishloq xo'jalik mahsulotlari va mehnat sig'imkorligi yuqori tovarlarni eksport qiluvchi rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur tarif siyosati doirasida yig'ilgan import bojlari summasi turli mamlakatlardan kirib kelayotgan importning umumiy qiymatiga nisbatan yirik summani tashkil etadi va ularning foizdagi ifodasi turli mamlakatlar bo'yicha o'zgarib turadi. Masalan, 2001-yilda AQSh ga Bangladeshdan import qilinadigan tovarlar qiymati 2,4 mlrd. dollarni, ulardan undiriladigan bojlar summasi esa 331 mln. dollarni tashkil etgan. Taqqoslash uchun quyidagi misolni keltirish mumkin. Fransiyadan AQSh ga 2001-yilda 30 mlrd. dollarlik tovar eksport qilingan bo'lib, ulardan undirilgan bojlar summasi esa 330 mln. dollarni tashkil etgan.

AQSh da importdan undiriladigan tariflarning qiyosiy jadvali

	Import (mlrd. doll.)	Undirilgan tariflar (mln. doll.)	YalM ning aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi ulushi (doll.)
Bangladesh	2,4	331	370
Fransiya	30,0	330	24170

Shu tariqa qishloq xo'jalik mahsulotlari va xomashyo eksportidan yengil sanoat mahsulotlari eksportiga o'tayotgan Bangladesh kabi kambag'al mamlakatlar sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar tomonidan joriy etilayotgan va o'rnatilgan yuqori tariflarga duch kelishmoqda. Kiyim-kechak va poyabzalga joriy etiladigan maxsus tariflar sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlardagi iste'molchilar xaridiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi tabiiy. Mazkur tariflar kamdaromadli aholi guruhlari uchun soliq yuki hisoblanadi. Masalan, AQSh da oila boshlig'i bir kishidan iborat oilalarda o'rtacha yillik daromad 25095 dollarni tashkil etadi va shundan 1851 dollari kiyim-kechak va poyabzal sotib olishga sarflanadi. Hisob-kitoblar ko'rsatishicha, kiyim-kechak va poyabzalga sarflangan mablag'ning 307 dollari import bojlari sifatida undirib olinadi. Oila boshlig'i ikki kishidan iborat oilalarda o'rtacha yillik daromad 66913 dollarni tashkil etadi va import bojlari sifatida to'laydigan to'lovlar esa 470 dollarga yoki umumiy daromadning 0,7 %ga teng bo'ladi.

AQSh da oilalar tomonidan import tarifi uchun sarflaydigan xarajatlari

	Xarajatlar (doll.)	Tarif stavkalari, %	Tariflarga xarajatlar (doll.)
Oziq-ovqat (uyda)	1005	1-13	14
Kiyim-kechak	1440	5-30	212
Poyabzal	411	10-30	68
Boshqa tovarlar	67	0-11	8

Yuqorida qayd etilgan iste'mol tovarlari uchun joriy etilgan tarif stavkalari qimmatbaho buyumlarga nisbatan qo'llaniladigan tarif stavkalariga qaraganda yuqoriroqdir. AQSh da ipakdan qilingan ko'ylakka nisbatan joriy etilgan tarif 1,9 % ni tashkil etgan holda, paxtadan to'qilgan ko'ylakka nisbatan 20 %, sintetik toladan to'qilgan ko'ylakka nisbatan esa 32,5 % ni tashkil etadi.

Shu tariqa bunday tariflar to'qimachilik mahsulotlaridan boshqa mahsulotlarga nisbatan ham qo'llaniladi. Diskriminatsion tariflarning yana bir turi tarif eskalatsiyasi

deb ataladi. Mazkur tarif tovarning qayta ishlanganlik darajasiga qarab mutanosib ravishda ortib boraveradi. Tarif eskalatsiyasidan sanoat jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan keng miqyosda foydalanishadi.

2.3.4. Tarifli boshqaruvning afzalligi va kamchiliklari.

Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi cheklashlar siyosatini keng ko‘lamda va faol amalga oshirish davlatga qisqa muddatda muvaffaqiyat olib kelish mumkin. Ushbu yutuqlarga milliy korxonalarda ishlab chiqarish hajmini oshirish, boj, soliq, yig‘imlar hisobiga byudjet daromadini ko‘paytirish, iqtisodiy xavfsizlik va mudofaa qobiliyatini ta‘minlash orqali erishish mumkin. Amalda esa bu taktik ustunliklar strategik, uzoq muddatli istiqboldan kelib chiqqan holda, qarama-qarshi tomonga o‘zgaradi. Albatta, mablag‘larning bir qismi ijtimoiy extioyjlarga sarflanishi mumkin, biroq transfertlarning aksariyat qismi byurokratik o‘zboshimchalik va mablag‘larni davlat tashkilotlari orqali o‘tishi bilan bog‘liq xarajatlar tufayli qaytarib berilmaydi.

Shuningdek, boshqa mamlakatlarning proteksionistik javob tadbirlarini ham e‘tiborga olish lozim. Bu tadbirlar tufayli tovar aylanmasi hajmi kamayadi, ish joylari qisqaradi, natijada qator kompaniyalarning mahsulotlari milliy bozordan arzonroq va sifatsizroq tovar ishlab chiqaruvchi foydasiga siqib chiqariladi.

Iste‘molchilarning aksariyat qismi belbog‘larini mahkam boylab olishlari kerak bo‘ladi, chunki oddiy odamlarning daromadlari ishlab chiqaruvchilar foydasiga qayta taqsimlanadi, zero bojxona tarifi joriy etilishidan avvalgi va keyingi ichki narxlardagi farq iste‘molchilar zimmasiga tushadi. Faqat importning o‘rnini qoplash sohasidagi sohasidagi kompaniyalarning aksiyalariga ega bo‘lgan uncha katta bo‘lmagan ayrim guruhlariga kiruvchi istemolchilar olib kirish bojlaridan daromad olishi mumkin. Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti sharoitida proteksionistik siyosatni amalga oshirish narxning yuqoriligi sababli ichki iste‘molning kamayishiga, soliq bazasining qisqarishiga va umuman, jamiyat uchun sof yo‘qotishlarga olib keladi.

Jahon amaliyoti ko'rsatishicha, proteksionistik siyosat bosqishma bosqich totalitar rejimlar tomonidan ma'muriy-buyruqbozlik tizimida cheklangan makon va zamonda amalga oshirilgan.

Proteksionizmning salbiy xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

-Aholi turmush darajasi xarajatlar ulushining ortib ketishi tufayli pasayishi. Import bojlari kiritilganidan keyin xaridorlar ichki bozorga olib kirilgan tovarlar uchun yanada yuqoriroq haq to'lashga majbur bo'lishadi. Bu investitsiyalarga aylanishi mumkin bo'lgan aholi jamg'armalarining kamayishiga olib keladi.

-Aksariyat mamlakatlar tomonidan tarif cheklashlarining joriy etilishining zanjir reaksiyasi bilan bog'liq xalqaro ko'paytiruvchi samarasi vujudga kelishi.

-Milliy iqtisodiyotda samarasiz sohalar va korxonalarining saqlanib qolishi. Turli imtiyozlar berilishi natijasida ishlab chiqaruvchilarda mahsulot oshlab chiqarish xarajatlarini lamaytirish va raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarishga rag'bat bo'lmaydi.

-Iqtisodiy sohada korrupsiya va egallagan mansab, lavozimidan foydalanishning ko'rinishlari keng tarqaladi. Milliy iqtisodiyotning yopiqligi, odatda TIF ning kriminallasuvi uchun oziqa muhitini yaratadi.

Tarif usullarini qo'llash tarafdorlarining fikricha, tariflarning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri quyidagicha bo'ladi:

- Tariflar yosh tarmoqlarni himoya qilishga xizmat qiladi;
- Davlat byudjetining daromad manbai sifatida foydalaniladi;
- Mamlakat ichkarisida daromadni qayta taqsimlash faollashadi;
- Arzon xorijiy ishchi kuchini lajb etish imkoniyati yaxshilanadi;
- Mamlakatning xomashyo ishlab chiqarishga ixtisoslashuvi oldi olinadi;

Tarif usullarini qo'llashga qarshi bo'lganlarning fikricha, tariflarning iqtisodiyotda salbiy ta'siri quyidagilarda namoyon buladi;

- Tariflar tashqi savdoni cheklash, dunyo ishlab chiqarishi hajmining qisqarishi sabab bo'ladi;
- Mamlakatlar o'rtasida tovarlarning optimal taqsimotiga to'sqinlik qiladi;
- Iste'molchiga soliq yukining ortishiga olib keladi;

- Importga belgilangan tariflar eksport hajmining qisqarishiga ta'sir qiladi;
- Tariflarning belgilanishi mamlakatdagi ishsizlik darajasining oshishiga sabab bo'ladi;

Test topshiriqlari:

1. Tashqi savdo siyosati necha xil yo'nalishda olib boriladi?

- A) eksport va import siyosati
- B) import siyosati
- D) proteksionizm siyosati
- E) erkin savdo siyosati

2. Davlatning tashqi savdoga aralashish miqyosiga qarab tashqi savdo siyosati necha xil xarakterga ega?

- A) proteksionizm va erkin savdo siyosati
- B) eksport siyosati
- D) import siyosati
- E) demping siyosati

3. Selektiv proteksionizm deganda nimani tushunasiz?

- A) ayrim mamlakatlar yoki tovarlar guruhiga nisbatan qo'llaniladi
- B) muayyan tarmoqlarni, avvalo proteksionizm doirasida qishloq xo'jaligini himoyalaydi
- D) mamlakatlar birlashmalari tomonidan ushbu birlashmaga kirmaydigan mamlakalarga nisbatan qo'llaniladi
- E) ichki iqtisodiy siyosat usullari yordamida amalga oshiriladi

4. Tarmoq proteksionizm deganda nimani tushunasiz?

- A) muayyan tarmoqlarni, avvalo proteksionizm doirasida qishloq xo'jaligini himoyalaydi
- B) ayrim mamlakatlar yoki tovarlar guruhiga nisbatan qo'llaniladi.
- D) ichki bozorni xorijiy raqobatchilardan himoyalaydi
- E) ichki iqtisodiy siyosat usullari yordamida amalga oshiriladi

5. Jamoaviy proteksionizm deganda nimani tushunasiz?

- A) mamlakatlar birlashmalari tomonidan ushbu birlashmaga kirmaydigan mamlakalarga nisbatan qo'llaniladi
- B) ayrim mamlakatlar yoki tovarlar guruhiga nisbatan qo'llaniladi
- D) muayyan tarmoqlarni, avvalo proteksionizm doirasida qishloq xo'jaligini himoyalaydi
- E) ichki iqtisodiy siyosat usullari yordamida amalga oshiriladi

6. Yashirin proteksionizm deganda nimani tushunasiz?

- A) ichki iqtisodiy siyosat usullari yordamida amalga oshiriladi
- B) ayrim mamlakatlar yoki tovarlar guruhiga nisbatan qo'llaniladi

D) muayyan tarmoqlarni, avvalo proteksionizm doirasida qishloq xo'jaligini himoyalaydi

E) mamlakatlar birlashmalari tomonidan ushbu birlashmaga kirmaydigan mamlakalarga nisbatan qo'llaniladi

7.Tashqi savdo siyosatining tarif usullarini ko'rsating.

A) Bojxona bojlari, kvotalar

B) Importni cheklash

D) Eksportni ixtiyoriy cheklash

E) Subsidiyalash va kreditlash

8.Kvotalash deganda nimani tushunasiz?

A) Bu tovarlar eksporti va importini muayyan vaqt ichida ma'lum miqdor yoki summa bilan miqdoriy jihatdan cheklash

B) Bu tovarlar eksporti va importini muayyan vaqt ichida ma'lum miqdor yoki summa bilan miqdoriy jihatdan cheklamaslik

D) Mutasaddi davlat organlari tomonidan tashqi iqtisodiy faoliyat uchun ruxsatnoma

E)Mutasaddi davlat organlari tomonidan tashqi iqtisodiy faoliyat uchun ruxsatnoma bermaslik

9.Kvotalash o'z yo'nalishiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

A) Eksport, import, global, individual

B) Bir marotabalik

D) Avtomatik

E) Eksportni ixtiyoriy cheklash

10.Litsenziyalash deganda nimani tushunasiz?

A) Mutasaddi davlat organlari tomonidan tashqi iqtisodiy faoliyat uchun ruxsatnoma

B) Mutasaddi davlat organlari tomonidan tashqi iqtisodiy faoliyat uchun ruxsatnoma bermaslik

D) Bu tovarlar eksporti va importini muayyan vaqt ichida ma'lum miqdor yoki summa bilan miqdoriy jihatdan cheklash

E) Bu tovarlar eksporti va importini muayyan vaqt ichida ma'lum miqdor yoki summa bilan miqdoriy jihatdan cheklamaslik

Nazorat savollari

1. Nima uchun tashqi savdoni tartibga solish zaruriyati mavjud?

2. Tashqi savdo siyosati nima va uning qanday shakllari mavjud?

3. Tashqi savdo siyosatining yo'nalishlari va dastaklari nimalardan iborat?

4. Bojxona boji nima va u qanday mezonlar bo'yicha guruhlanadi?

5. Bojxona boji qanday vazifalarni bajaradi?

6. Tariflarning katta mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri qanday samaralarni yuzaga keltiradi?

7. Tarifli tartibga solishning afzalliklari va kamchiliklari nimalardan iborat?

TAQDIMOTLAR

“Insert” texnikasi bilan ishlash qoidasi

1. Ma’ruzalar matnini o’qing va o’qigan betlardagi qatorlarning yon chetlariga quyidagi belgilarni qo’yib borib ushbu usulni qo’llang:

- V - bilgan bilimlarimga mos (ma’lumotlar) to’g’risida
- (minus) - bilgan bilimlarimga qarama-qarshi bilimlar to’g’risida
- + (plyus) - bilgan bilimimga nisbatan yangi ma’lumot hisoblanadi
- ? (so’roq) - tushunarsiz/aniqlik kiritish talab etadi/ma’lumotlarni to’ldirish

2. Olgan bilimlaringiz to’g’risidagi ma’lumotlarni jadval shaklida tizimlashtiring:

Mavzu savollari	V	-	+	?
1.				
2.				

“AQLIY HUJUM” METODI

Biror muammo bo`yicha tahsil oluvchi tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to`plab, ular orqali ma`lum bir yechimga olib keladigan metod.

Klaster (Tarmoqlar) interfaol

Fikrlarning tarmoqlanishi–o`quvchilarni biron bir mavzuni chuqur o`rganishlariga yordam berib o`quvchilarni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma -ketlik bilan uzviy bog`langan xolda tarmoqlashlariga o`rgatadi.

Mavzu. TASHQI SAVDONI TARTIBGA SOLISHNING TARIF METODLARI

Reja:

- 1 • Tashqi savdoni tartibga solish zarurati va tashqi savdo siyosati.
- 2 • Bojxona tarifining turlari va hisoblash usullari.
- 3 • Bojxona tariflarini qo'llashning jahon tajribasi.
- 4 • Tarifli boshqaruvning afzalligi va kamchiliklari.

Tayanch iboralar:

- *eksport siyosati, import siyosati, tashqi savdo siyosati, proteksionizm, erkin savdo, selektiv proteksionizm, tarmoq proteksionizmi, jamoaviy proteksionizm, yashirin proteksionizm, bojxona tarifi, fiskal, balanslovchi, advalor, spetsifik, kombinatsiyalashgan boj,*

Tashqi savdo siyosati

- davlat tashqi iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismi bo'lib, milliy iqtisodiyotning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish va tashqi raqobatdan mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilishga ko'maklashuvchi chora tadbirlar yig'indisidir.

Tashqi savdo siyosati quyidagi ikki yo'nalishni o'z ichiga oladi:

eksport siyosati;

- **eksportga yo'naltirilgan rivojlanish modeli doirasida rivojlanadi.**

import siyosati.

- **import o'rnini qoplash siyosati hisoblanib, bu siyosat ko'pchilik mamlakatlar iqtisodiyotining sanoatlashishida katta rol o'ynagan.**

Davlatning tashqi savdoga aralashish miqyosiga va tartibga solish darajasiga qarab tashqi savdo siyosati proteksionistik va erkin savdo xarakteriga ega bo'ladi.

Erkin savdo

- Erkin savdo munosabatlari, talab va taklif asosida rivojlanadigan erkin savdo davlatning eng kam aralashuvi siyosatini aks ettiradi.

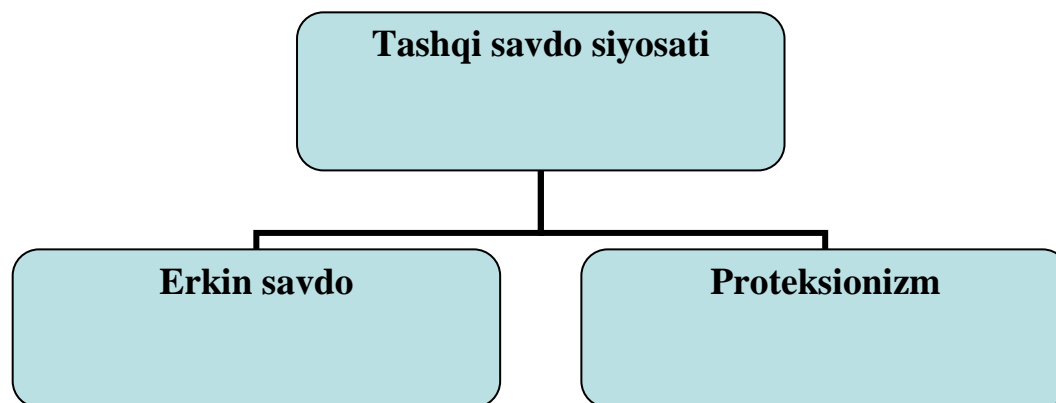
Proteksionizm

- Proteksionizm –tarif va notarif instrumentlarni qo'llash yo'li bilan ichki bozorni xorijiy raqobatchilardan himoya qilish davlat siyosatidir.

Qaysi siyosat afzal, degan savol iqtisodchilarning doimo diqqat markazida bo'lib kelgan. Milliy sanoat rivojlanishiga imkon beruvchi proteksionizm afzalmi yoki milliy ishlab chiqarish ustuvorliklarini xalqaro ustuvorliklar bilan qiyosiy taqqoslash imkonini beruvchi savdo erkinligimi?

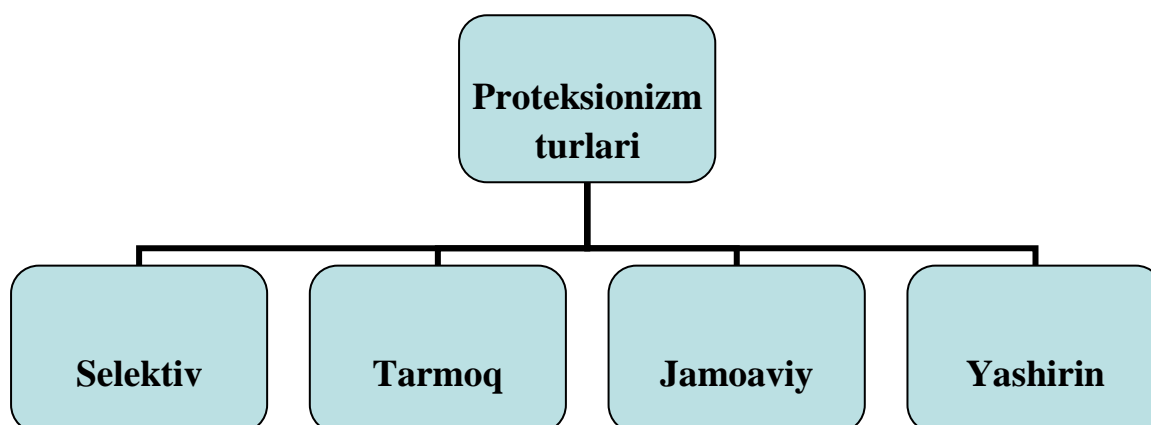
1-rasm

Tashqi savdo siyosatining turlari

2-rasm

Proteksionizm turlari

Savdo siyosatining asosiy dastagi — bu bojxona tarifidir.

Bojxona tarifiga turli xil ta'riflar berilgan

«bojxona tarifi — bu mahsulot bojxona chegarasidan olib o'tilayotganda to'lanishi kerak bo'lgan bojxona bojlari haqidagi umumiy ma'lumotdir».

Bojxona boji mahsulotni import yoki eksport qilganda bojxona xodimlari tomonidan undiriladigan majburiy to'lovdir.

Bojxona boji quyidagi vazifalarni bajaradi:

- fiskal — davlat byudjetiga kelib tushuvchi tushumlardan biri bojxona bojidir;

- proteksionistik (himoya vazifasi) — importni cheklash orqali milliy ishlab chiqaruvchilarni xorijiy raqobatdan himoya qiladi;

- balanslovchi — ayrim sabablarga ko'ra ichki narxi jahon narxidan past bo'lgan mahsulotlarni xorijga oqib chiqib ketilishini cheklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

Asosiy adabiyotlar.

1. Ismailova N.S., U.U. Shagzatov “Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar” O‘quv qo‘llanma.- T.: Noshir 2019. - 320 bet.

2. Vaxobov A.V., Tadjibayeva D.A., Xajibakiyev Sh.X., “Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar” -T.; 2015. -584 b.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik. “Toshkent, “Tasvir” nashriyot uyi, 2021 yil. – 52 bet.

4. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g‘oyamizning poydevoridir. –Toshkent: “Tasvir” nashriyot uyi, 2021 yil. – 36 bet.

5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. –Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022 yil. – 416 bet.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-martdagi “Veterinariya va chorvachilik sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5696 son Farmoni.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 31-martdagi “Veterinariya va chorvachilik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-187-son qarori.

8. To‘xliyev N., Xolmatov N., Ermatov Sh., Haqberdiyev Q. O‘zbekiston iqtisodiyoti. Darslik. T.: O‘zbekiston NMIU, 2018. -488b. (Ushbu kitob universitet ARMda PDF variantda mavjud)

9. Региональная экономика: Учебник для вузов/ Т.Г. Морозова, М.П. Победина, Г.Б. Поляк и др.; Под ред. проф. Т.Г. Морозовой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ, 2001. - 472 с. ISBN 5-238-00027-8. (Ushbu kitob universitet ARMda PDF variantda mavjud)

10. Кушлин В.И. Государственное регулирование экономике: Учебник. -М.: Экономика., 2014. -495с. (Ushbu kitob universitet ARMda PDF variantda mavjud)

11. Regional planning and development. S. Rengasami (Author). Madurai Institute of Social Sciences/ United Nations Center for Regional Development UNCDR/ http://www.dspmuranchi.ac.in/pdf/Blog/Regional-Planning-All_Part-Conc.pdf 2022.06.15. (Ushbu kitob universitet ARMda PDF variantda mavjud).

Axborot manbalari

12. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi xukumat portali.

13. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.